

7 ZİLHİCCE 1293 KANUNU ESASISINE VE BUNUN MUADDEL ŞEKİLLERİNE GÖRE DEVLET BAŞKANININ MİLLETVEKİLLERİ MECLİSİNİ FESİH SALÂHIYETİ

Prof. Dr. Recai G. OKANDAN

Gerek teori ve gerekse tatbikat bakımından kaynaklarını çok uzak devirlerde bulan siyasî kuvvetlerin yekdiğerinden tefriki sistemi, on yedi ve on sekizinci asırlarda hakikî olgunluğuna eriştikten sonra, vücuda getirilen Anayasalarda önemli bir mevki işgal etmeğe başlamış; müstakar bir siyasî sistemin ancak devletin icrâ ve teşrî salâhiyetleri arasında müvazene ve karşılıklı çalışma birliğinin tahakkukla mümkün olabileceği, siyasî salâhiyetlerin suiistimalinin ancak bununla önlenebileceği müdafaa edilmiştir. Hususiyle İngiliz âmme hukuku müesseselerinde mevcudiyeti ileri sürülen bu müvazene ve çalışma birliğinin ne gibi esaslarla tahakkuk ettirildiği gözönünde tutularak mutlakiyetten meşrutiyet veya cümhuriyet rejimlerine geçen memleketlerin vücuda getirilen Anayasalarına bu esasların derecine çalışılmıştır.

Gerçekten, devletin icrâ ve teşrî salâhiyetleriyle bunları kullanacak organlar arasında müvazene ve çalışma birliğinin iki önemli prensiple tahakkuk ettirilebileceği düşünülmüştür. Bu prensiplerden biri teşrî salâhiyetini kullanmak üzere millet tarafından seçilen mümessillerden mürekkep müessesenin icrâ organı tarafından icabında dağıtılabilmesi ve diğeri de icrâ salâhiyetini fiilen kullanan organların teşrî salâhiyetini kullanan organa karşı siyaseten sorumlu tutulmaları keyfiyetidir[1]. Bu makalemizde, bu iki önemli prensipten, temsili sistemin[2], demokrasinin[3], halkın hâkimiyeti sisteminin, icrâ ve teşrî salâhiyetleri arasında siyasî âhengi temin keyfiyetinin[4] en elzem unsurlarından biri olarak mülâ-

[1] Bk. *Duguît*, *Traité de dr. Const.*, 1924, s. 813.

[2] Bk. *Prévost Paradol*, *La France nouvelle*, 1884, s. 143.

[3] Bk. *Barthélemy*, *La constitution Doumergue*, *Revue politique et parlementaire*, s. 246, 247.

[4] Bk. *Millerand (A.)*, *En attendant une constitution*, *Revue de Paris*, 15-X-1930.

haza edilen, bazı hallerde Parlâmentonun aşırı temayüllerine karşı seçmenler için en müessir bir teminat ve millî hâkimiyet prensipi için en müessir bir garanti diye ifade edilen[5], icrâ ve teşrî organları arasında herhangi bir ihtilâfın zuhuru halinde bunun hallini mümkün kılacak kararı ittihaz salâhiyetini millete bahşeyliyen[6], kabine istikrarsızlığının önüne geçen, kabinelerin gelişi güzel devrilmelerine mâni olan, menfaati umumiye ile ilgili çok önemli meselelerin halli hususunda milletin reyine müracaati imkân dahiline sokan ve böyle bir imkânı tahakkuk ettirebilmek hususunda icrâ organının gereken teşebbüslere girişebilmesini kabil kılan birincisinin 7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisinin mer'iyet mevkiinde kalabildiği müddet zarfında takip eylediği gelişme seyrile vardığı neticeleri tebarüz ettirmeğe çalışacağız.

I

a) Demokratik bir karakter arzutmekten ve iktidarın millete aidiyetini ifadeden çok uzak bulunan 7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisi, Devletin icrâ ve teşrî salâhiyetlerini, onları kullanacak organlar arasında müvazane ve çalışma birliğini tahakkuk ettirecek surette yekdiğerinden tefrik eylememiş olmasına rağmen, sırf Devlet Başkanının mutlak salâhiyetlerini sıyanet ve Devletin bütün faaliyetini tamamen onun şahsında temerküz ettirmek gayesile, teşrî müessesenin en üstün icra organı tarafından dağıtılablmesini mümkün kılmış bulunmaktadır. Nitekim, Anayasanın yedinci maddesinin, «... Ledeliktiza Heyeti Mebusanın âzası yeniden intihap olunmak şartile feshi ... hukuku mukaddesei padişahî cümlesindedir» tarzında ve keza otuz beşinci maddesinin de «Vükelâ ile Heyeti Mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükelâ tarafından ısrar olunup ta Mebusan cânibinden ekseriyeti âra ile ve tafsilen esbabı mucibe beyanile katıyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükelânın tebdili veyahut müceddeden müddeti kanuniyesinde intihap olunmak üzere Heyeti Mebusanın feshi münhasıran yedi iktidarı Hazreti Padişahidedir» şeklinde hükümleri ihtiva eylediği görülmektedir.

Yalnız, biraz evvel de işaret eylediğimiz gibi, böyle bir imkâna Kanunu Esasının hükümleri arasında yer verilmesinin yegâne sebebi, teşrî faaliyetini tamamen Devlet Başkanına tâbi kılmak, bu faaliyetin onun isteklerine göre tahakkukunu temin eylemektir. Böyle bir salâhiyetin Devlet

[5] Bk. *Duguit*, *Traité de dr. const.*, s. 810.

[6] Bk. *Esméin*, *Eléments de dr. const.*, c. II, s. 182.

Başkanına tanınması keyfiyeti, Devletin icrâ ve teşri salâhiyetlerinin yekdiğerinden tefriki, bu salâhiyetlerin yekdiğerine eşit kuvvette ve biri diğeri tahdit edebilen muhtelif siyasi organlara tevdi, bu organların müteaddit mekanizmalarla birbirlerini firenleyebilmeleri, herbirinin haiz bulunduğu salâhiyeti suistimal eylemesine diğeri engel olabilmesi gayesile vukubulmamıştır. Bilâkis siyasi salâhiyetlerin hepsinin Devlet Başkanının şahsında toplanmasının, her şeyin hükümdarın arzusuna tâbi kılınmış bulunmasının neticesidir ki, en üstün icra organına, icabında, hiçbir engel bahis mevzuu olmaksızın, teşri müesseseyi dağıtabilmek imkânı tanınmış bulunmaktadır.

Bundan başka, Kanunu Esasi Devlet Başkanına fesih salâhiyetini tanıırken, bu hususta, icrâ ve teşri organları arasında herhangi bir mesele dolayısıyla zuhur eyliyen ihtilâfın halli bakımından milletin hakemliğini temin ve ferdler tarafından izhar olunacak arzuya göre hareket gibi bir gayenin de bahis mevzuu olmadığına işaret eylemekliğimiz lâzımdır. Zira, Anayasalara bu tarzda bir fesih salâhiyeti dercolunurken bununla güdülen gayelerden biri de, icrâ ve teşri organları arasında zuhur eden bir ihtilâf hakkında milletin arzusunu öğrenmek ve bu arzuya göre hareketi temin eylemek, daha doğrusu bir ihtilâflı mesele hakkında son sözü söyleyebilme imkânını millete tanımaktır. Halbuki, 1293 Kanunu Esasisinde, Devlet Başkanına fesih salâhiyeti tanıılırken bu tarzda bir gaye de takip edilmiş değildir. Zira, Kanunu Esasiye göre, Devlet Başkanının kendisiyle aynı fikirde bulunmayan teşri müesseseyi dağıtabilmesine mukabil, milletin Devlet Başkanının temayüllerine taraftar bulunmayan aynı mümessilleri tekrar seçmesi, yeni teşri müessesede mefsuh müessesedeki çoğunluğun aynen muhafazası, dağıtılan teşri müessesenin temayüllerine milletin taraftar bulunması halinde, ferdlerin bu arzusunu icabında Devlet Başkanına hâkim kılacak hiçbir hükme Kanunu Esaside rastgelmemektedir. Milletin, dağıtılan teşri müessesenin üyelerine itimat ve onları tercih eylemesi keyfiyeti, Devlet Başkanı üzerinde hiçbir tesir husule getiremeyecektir. Bu gibi hallerde son sözü söyleyebilmek imkânı millete bahşolunmuş değildir ve milletin hakem rolünü oynayabilmesine de tabiatile imkân bulunmamaktadır.

b) Hükümlerlik haklarına milletin iştirakini mümkün kılmak gayesile 1293 Kanunu Esasisinde 1325 de yapılan değişikliklere göre, teşri organ, her şeyden evvel, Devlet Başkanına tâbi olmaktan kurtulmuş bulunmaktadır. Teşri organ için Devlet Başkanının arzusuna uygun bir tarzda hareket mecburiyeti olmadığı gibi, faaliyeti bakımından da hükümdara tâbi kılınmış değildir. Teşri işlerin görülmesinde, kendisini Devlet Baş-

kanunun nüfuzundan kurtaran, icrâ organı karşısında mukabil bir kuvvet rolünü oynayabilen ve her bakımdan serbest bir teşriî müessese bahis mevzuu olmaktadır. Fakat, buna rağmen, Devletin icrâ ve teşri organları arasında bir müvazene ve çalışma birliğinin tahakkukunu mümkün kılmak gayesile, icrâ organları teşriî faaliyetten tamamen uzak, teşriî müessese karşısında tamamen eli kolu bağlı, ona karşı hiçbir harekette bulunamayacak bir durumda da değildir. İcrâ organı, teşriî müessese karşısında, icabında ona karşı kullanabileceği fesih salâhiyetine yine mazhar kılınmış bulunmaktadır. Yalnız şu farkla ki, Devlet Başkanı, 1293 de olduğu gibi, Milletvekilleri Meclisini, mutlak surette, hiçbir kayıt ve tahdit bahis mevzuu olmadan, feshedebilmek imkânına malik bulunmamaktadır. 1293 Kanunu Esasisinin ilânını müteakip Milletvekilleri Meclisinin maruz kaldığı âkâbet, 1325 de mezkûr Kanunu Esasîyi tâdil edenler üzerinde bilhassa önemli bir tesir icra ederek, kendilerinin, Kanunu Esasîyi ve Meşrutiyeti her türlü tehlikelere karşı bihakkin koruyabilmek gayesile, bu hususta çok titiz hareket etmelerine, Devlet Başkanına Mebusan Meclisini dağıtabilmek salâhiyetini ancak muayyen bazı şartlarla ve tahdit edilmiş bir halde, suiistimal edilmesine mâni olacak bir tarzda vermelelerine sebebiyet vermiştir[7].

[7] İstanbul Milletvekili *Mustafa Asım Efendi*, Mebusan Meclisinde, Hükümdarın Milletvekilleri Meclisini dağıtabilmek salâhiyeti hakkında mevzuubahis muhtelif safhaları ve bu salâhiyetin lüzumunu şu şekilde izah etmiştir: «Aranılan mesele Hâkimiyeti Millîye ile Hükümeti İcrâyenin arasındaki münasebeti temin etmek. Şimdi bütün Kanunu Esasilerde görülür ki Vükelâ ile Meclisi Mebusan arasında ihtilâf hasıl olursa Hükümdar muhtar olur. İster tekrar içtima davet etmek üzere Meclisi Mebusanı fesheder, ister Vükelâ istifâ eder... Şimdi Hükümet bir kuvvet kanuniye ile bir kuvvet icrâyeden mütesekkildir. Ve bunun her ikisi de efradın vekilleridir. Yalnız birisi tarafı Hükümdariden intihap olunduktan sonra efradın doğrudan doğruya intihap ettiği Meclisi Mebusanın itimadını talep eder. Kazanırsa yerinde kalır. Ve şurası muhakkaktır ki her ikisi Milletin vekilleridir. Hattâ Hükümdar o Milletten efradından biridir. Şu halde ikisinin arasında ihtilâf olduğuna nazaran Milletten arzusu ne merkezdedir. Bunun anlaşılması lâzımdır. Kuvvet icrâye bir tarafı iltizam ediyor. Kuvvet kanuniye ana muhalif bir fikirde bulunur. Acaba arzuyu millî ve hak ne taraftadır. Hükümdar için bunu tayin etmek lâzımdır. Anlardan birisini tebdil edip ikinci bir fırkayı ele alarak anın da reyini sorar. İsterse Meclisi Mebusanı fesheder, yerine diğer bir Heyet teşkil eder ki efrad bu Heyeti ana göre düşünmüş intihap etmiştir. Eski fikirde ısrar ederse anlaşılıyor ki arzuyu millî şu merkezdedir. Yahut Vükelâ tebdil ediliyor. Vükelâ kimdir? Efradı Millettedir. Efradı Milletten olan Vükelânın tebedülünden dolayı, eski Heyeti Vükelâ reyinde sebat edecekler mi, etmeyecekler mi?

1325 tâdilâtına göre, her şeyden evvel, Milletvekilleri Meclisini fesih salâhiyetini Devlet Başkanının yalnız başına kullanabilmesine imkân yoktur. Bu fesih kararının mesuliyetini deruhde edecek bir Bakanlar Kuruluna ihtiyaç vardır. Kaleme alınacak fesih kararında ve bu hususta tanzim kılınacak İradei Seniyyede Nazırların imzalarının mevcudiyeti icap edecektir. Bundan başka, Milletvekilleri Meclisi ile icrâi organlar arasında herhangi bir ihtilâf zuhur ettiği ve icrâi organlar bu hususta kendi noktai nazarlarının daha isabetli olduklarına hükmettikleri takdirde, Devlet Başkanı derhal harekete geçerek Mebusan Meclisini dağıtabilmek salâhiyetine de malik değildir. Böyle bir durum karşısında Devlet Başkanı namına icrâi salâhiyetleri kullanan Kabinenin ya Milletvekilleri Meclisinin noktai nazarını kabul etmesi veya iktidar mevkiinden çekilmesi lâzımdır. Zira 1293 Kanunu Esasisinin muaddel otuz beşinci maddesine göre, Vükelâ ile Heyeti Mebusan arasında ihtilâf vukuunda Vükelâ reyinde ısrar edip de Mebusan cânibinden katiyen ve mükerreren[8] reddedildiği halde

Eğer edeceklerse bir taraftan Millet Meclisinin reyî ana muvafık olmasına nazaran efkârı umumiyel milliyel Vükelâyı hazırta reyinde olduğu anlaşılıyor. Fakat başka Kavanini Esasiyyede bunu mutlak olarak bırakmışlar. Encümen nasıl düşünmüş. Bizde vaktile istibdadın memleketimize en mükemmel kuvvel tahribiye ile gelmesinin sebebi bunun Hükümdarın yedi ihtiyarında kalması meselesidir. Meclisi Mebusanı feshedivermişler. İstibdad da kemali azamette gelmiş. Şimdi encümen düşündü ki - evvelce ağzı yanmış - Âtiyen şöyle bir ihtilâf vesilesile muvakkaten Meclisi Mebusan fesholunur ve anın tarafından istibdadı iade korkusile birinci ihtilâfta varsın Vükelâ tebeddül etsin. Vükelâ tebeddül edince ne olacak? Yine eğer ihtilâf ediyorsa anlaşılıyor ki Meclis yanılmıyormuş. Halbuki bir Meclisin sebatında da yalnız sebatı mücerred diye yazmamış. Encümence esbabı mucibe ve delâil de var. Şimdi delil ne tarafta ise o tarafta kuvvet olduğunda şüphe yoktur. Delâilile bir şey tutturmuş, Meclisi Vükelâ reddetmiş, şu delâilin baştan başa hiç birisini kabul etmezse elbette o da esbabı mucibe beyan edecek. Meclis ise o esbabı mucibe ve delâilile badettetik iptal ettikten sonra bir takım delâilile cedide beyan edecek yahut delilini izah edecek, tekrar edecek. Meclisin elinde ise iki kuvvet vardır. Bir de sözü delâilile müstenittir. Bir de aynı zamanda bu kanunname tâdil olduğunda zaman encümen istibdadın evvelce nasıl geldiğini de düşünmüştür. Amma Âtiyen bu ihtilâf yokmuş ve hiçbir vakit unutamıyacağız. İşte bu Hâkimiyeti Milliyeyi tahkim etmek esasına müstenit olarak birinci ihtilâfta Vükelânın istifası, ikinci ihtilâfta yine ısrar ederse o vakit anlaşılıyor ki Meclisi Mebusan yanılmıyormuş» (Bk. *Takvimi Vakayi*, 30 Nisan 1325, sayı: 209).

[8] 1293 Kanunu Esasisinin muaddel otuz beşinci maddesinin ilk fıkrasındaki «katiyen ve mükerreren» tâbirinin hiçbir lüzum ifade etmediğini söylemek mümkündür. Zira ihtilâfın zuhuru ve Mebusan Meclisi tarafından izhar olunan temayülün

Vükelâ ya Mebusanın kararını kabule veya istifaya mecburdur. Milletvekilleri Meclisile ihtilâf halinde bulunan Kabine, Devlet başkanının itimadına mazhar ise ve böyle bir Kabinenin iktidar mevkiinde kalması onun tarafından arzu ediliyorsa, Kanunu Esasî bunu mümkün kılabilecek imkânları Padişaha derhal tanımış değildir. Başka bir ifade ile, Devlet Başkanı, bu hususta, noktâi nazarında haklı olduğuna hükmeyletiği Kabineyi müdafaa edebilecek ve mevcut ihtilâfın hallini Millete, Millet hakemliğine arzedecek bir imkânâ malik değildir. Böyle bir durumda kalan Kabinenin, velev Padişahın itimadını haiz olsa bile, muhakkak surette istifa etmesi gerekmektedir.

İstifayı müteakip teşekkül eden yeni Kabinenin, her şeyden evvel Milletvekilleri Meclisinin itimadına mazhar olması icap edecektir; yani, yeni Kabinenin vazifei memuriyeti, her şeyden evvel Mebusan Meclisinin itimat oyunu da kazanmakla tekemmül edecektir. Eğer Milletvekilleri Meclisinin güvenine mazhar bu yeni Kabine, evvelki Kabinenin Mebusan Meclisi ile ihtilâf haline düştüğü meseleyi yeniden mevzuu bahsederse; yani bu yeni Kabine de ihtilâfı mucip mesele hakkında Milletvekilleri Meclisi ile anlaşamıyarak evvelki Kabinenin fikrinde ısrar eder ve bu keyfiyet yine Mebusan Meclisinin mucip sebeplere dayanarak reddile karşılaşırsa; bu takdirde, Mebusan Meclisinin dağıtılarak ihtilâfı Millet hakemliğine arzedecek, Mebusan Meclisini derhal dağıtabilmek imkânı yine tahakkuk edemeyecektir. Bu hususta, icrâî fonksiyonun en yüksek organı olan Padişah, 1293 Kanunu Esasîsinin muaddel yedinci maddesi mucibince, ancak, hakikatte Padişah tarafından mansûp ve mevkilerini doğrudan doğrudan doğruya Padişaha borçlu bulunan kimselerden mürekkep olup hiçbir temsili sıfatı haiz olmadığı halde Mebusan ile Hükümet arasında hakemlik rolünü oynayacak olan Âyan Meclisinin[9] muvafakatını[10]

Kabine tarafından kabul edilmemesi, tabiatiledir ki Milletvekilleri Meclisinin itimadıyla mevkilini muhafaza edebilecek olan Kabinenin neticede istifasına veya ademi itimat oyu ile mevkilinden düşürülmesine müncer olacaktır.

[9] Padişahın fesh hakkını kullanabilmesi hususunda Âyan Meclisinin de muvafakatını istihsal lüzumu, Mentеше Milletvekilli Halil Bey tarafından aşağıdaki mucip sebeplere dayanılarak teklif edilmiştir: «Kuvvei icraiye reisinin Meclisi Mebusanı hakkı feshi hukuku esasiyeden en esaslı bir bahistir. Çünkü Hükümdar en ziyade Hâkimiyetli Milliyeye karşı olan bu darbeyi ittizam ederek verdiği için bir çok tedabir ittihaz edilmiştir. Şimdi encümenin su ittihaz ettiği tedabiri bendeniz gayrikâfi görüyorum. Çünkü Heyeti Vükelâ bir defa istifa edecek olursa tabii bu madde mesaili mühimme ve fevkalâde olacak yoksa Heyeti Vükelâya karşı her vakit ademi itimad kararı verdiğinden Heyeti Vükelânın çekilmesi mesaili mühimme ve fevkalâdede olur.

istihsal eylemesi ve yeni Mebusan Meclisinin üç ay zarfında seçim yapılarak içtima etmesi şartıdır ki Milletvekilleri Meclisini dağıtabilecektir. Eğer seçim neticesinde Millet dağıtılan Mebusan Meclisinin fikrine taraf tar olursa, teşekkül eden yeni Milletvekilleri Meclisi de eski Mebusan Meclisinin fikrinde olup bu noktada ısrar ederse, bu takdirde Mebusan Meclisinin noktai nazarını kabul mecburiyeti vardır.

Görülüyor ki, 1293 Kanunu Esasisinin 1325 deki muaddel şekli, Devletin muhtelif organları arasında tam bir tevazünü temin edecek surette hareket etmiş değildir. Bu tevazünü temin edecek imkânları icraî organa tanımış ve fakat, Birinci Meşrutiyetin bidayetinde cereyan eden hâdiselerin tesiri altında kalmanın neticesi olarak, bunların bazı kayıt ve şartlarla tahdidî cihetine gitmiştir. İcraî organın teşriî organ karşısında kullanabileceği silâh, yani Milletvekilleri Meclisinin Hükümdar tarafından dağıtılabilmesi salâhiyeti, bazı şartlarla takyid edilmiş; organlar arasındaki tevazün Milletvekilleri Meclisi lehine olmak üzere bozulmuştur. Eğer

Heyeti Vükelâ bir defa değışecek, ikinci defa gelecek Heyeti Vükelâ tekrar siyasyatta ısrar ederse Meclis dağılacak. Fakat eğer kuvvel icraîye reisi Meclisi dağıtmayı Hâkimiyeti Milliyeye karşı bir darbe olarak istimal edecekse en ziyade nazarı dikkati celbeden Meclisi Mebusanın feshi hususunda istimal edeceği vesaiti mümkün olduğu kadar sâlim bir bağa raptetmek lâzımgelir. Anın için bendeniz bu maddeyi kâfi görmüyorum... Maddenin o suretle tashihini rica ediyorum ki Heyeti Vükelâ ile Meclisi Mebusan beyninde ihtilâf hâsıl olup ta kuvvel icraîye reisi Meclisi Mebusanı dağıtmağa karar verdiği zaman Heyeti Âyana karşı Âyanın da reyini istihsal etsin, Heyeti Âyan da kuvvel icraîye reisi ile ittihat ederse olvakit Meclisi Mebusanın dağılması menafiline muvafık olduğu elbette yüzde seksen sey edilmiş olur. Hususile tabii biz Meclisi Âyanı da kanunun tayin ettiği vechile yahut daha vâsi surette ârâyı Âmmeden, ârâyı Milliyeden çıkacak surette tâdil edeceğiz» [Bk. *Takvimi Vakayı*, 30 Nisan 1325, sayı: 209].

[10] Eğer Âyan Meclisi âzaları Millet tarafından seçilmek suretile mevkilerini isgal etmiş olsalardı bu muvafakat keyfiyeti bir kıymet ifade edebilirdi. Zira, bu takdirde, Âyan Meclisi bu muvafakatı kolay kolay vermez ve Mebusan Meclisi ile Hükümet arasında hakkile hakem rolünü oynayabilirdi. Fakat, Âyan Meclisi âzalarının Padışah tarafından tayin edilmiş olması, bu Meclisin, icabında, Hükümdarın Mebusan Meclisini fesh hususundaki teşebbüslerine karşı bir firen rolü oynayabilmesine tablatile mâni olabilecek mahiyettedir. Bilâkis Hükümdarın teşebbüslerinin muvaffakiyetle neticelenmesini âdeta mümkün kılmaktadır. Padışahın, istediği bu muvafakatı alabilmesine bir engel bahis mevzuu olmayacaktır. Mevkilerini Hükümdara borçlu bulunan Âyan Meclisi âzalarının Hükümdar lehine hareket edecekleri her türlü şüpheden azâde bir keyfiyettir.

hakikî bir tevazün bahis mevzuu olsaydı, icraî organın Mebusan Meclisini serbestçe dağıtabilmesi, onun bu salâhiyetinin hiçbir tahdide tâbi tutulmaması gerekirdi ve neticede Millet hakem rolünü oynıyarak reyini bildireceğine göre, bu tarzdaki tevazünden bir mahzur da doğmazdı.

c) Devlet Başkanının Milletvekilleri Meclisini feshedebilmesi hususunda 1325 de konan tahdidler ancak 1328 ve hattâ daha doğrusu 1330 da ortadan kaldırılabilmişlerdir. Yalnız, bu hususta Devletin esas organları arasında bir tevazünü temin etmekten ziyade siyasi bazı ihtirasların temini gayesinin bilhassa önemli bir âmil olduğuna da işaret etmeliğimiz lâzımdır. Gerçekten, memlekette İkinci Meşrutiyetin ilânını ve 1293 Kanunu Esasisinin iadesini mümkün kılan ve bu muvaffakiyetinden dolayı da iktidar mevkiini inhisarı altında bulundurmağa çalışan İttihat ve Terakki fırkası, kısa bir müddet sonra kendisine karşı doğan ve gelişen muhalefetten büyük bir endişeye başlamış ve bu hususta gerekli tedbirleri almakta gecikmemiştir. Muhalefetin büyümeden, taraftarları çoğalmandan, öldürülmesi; onun iktidar mevkiinin kaybedilmesini mümkün kılacak tarzda Milletvekilleri Meclisinde bir ekseriyet temin edemeden felce uğratılması düşünülmüş ve, icabında, Devlet Başkanına Mebuslar Meclisini kolayca dağıttırabilmek imkânının temini, Milletvekilleri Meclisinin Devlet Başkanı tarafından feshile teşriî seçimin yenilenmesi, yenilenen bu seçimde iktidar mevkiinde bulunmanın verdiği imtiyazlardan faydalananak İttihat ve Terakki fırkası namzetlerinin kazanabilmelerinin mümkün kılınması, bütün bunların temini hususunda en iyi bir tedbir olarak mü-lâhaza edilmiştir.

İşte gerek o sıralarda içinde bulunduğu müşkül durumdan kurtulmak ve gerekse istikbalde zuhuru muhtemel bu gibi muhalefet unsurlarından da Mebuslar Meclisini kolayca temizliyebilmek için, İttihat ve Terakki fırkası, 1293 Kanunu Esasisinin 1325 de tadil edilen otuz beşinci maddesinin yeniden değiştirilmesi hususunda, iktidar mevkiinde kalabilmesini temin eylediği Saîd Paşa hükûmetini harekete geçirtmiş, ona bu hususta bir tadil lâyihası teklif ettirtmiş ve Sadrazam Sait imzasile Milletvekilleri Meclisi Başkanlığına yazılan 28 Kasım 1327 tarihli tezkere ile de, 1293 Kanunu Esasisinin muaddel otuz beşinci ve dolayısıyla de muaddel yedinci maddelerini tadil zımında, hükûmet tarafından, «vükelâ ile heyeti mebusan arasında ihtilâf vukuunda vükelâ reyinde ısrar edip mebusan canibinden kat'iyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdili ve yahut üç ay zarfında müceddeden intihap olunmak ve bir senei içtimaiyede birden ziyade feshedilememek üzere heyeti mebusanın feshi ve halî harpte Meclisi umumînin muvakkaten tatili hukuku Hazreti Padişahiden-

dir. Meclisin feshinde heyeti âyanın rey ve kararına müracaat edip etmemek münhasıran yedi iktidarı Hazreti Padişahidedir. Fakat heyeti cediti mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclisi Mebusanın rey ve kararının kabulü mecburîdir» [11] tarzında kaleme alınan kanun lâyihasının müstaceliyet kararile müzakeresi talep olunmuştur [12].

[11] Bk. *Meclisi Mebusanın Zabıt Ceridesi*, birinci devre, dördüncü senel içtima, yirmi beşinci içtima, 3 Kânunuevvel 1327, S. 558.

[12] Mebuslar Meclisine takdim kılınan bu kanun lâyihası hakkında hükümet tarafından tanzim edilen esbabı mucibe lâyihasında meselenin hukuki cephesi şu suretle izah edilmiştir: «Malûm olduğu üzere Meclisi Mebusanın ledelhace feshedilmesi salâhiyeti hükûmatı meşrutada kuvvel icralıyeye verilen salâhiyetler cümlesindedir bu salâhiyet esasen bizce dahi kabul edilmiştir... Bir mahzuru muhtemell ref için ilâve olunan kuyud (1325 de yapılan tadiât ile otuz beşinci ve yedinci maddelere vaz edilen takyid ve tahdidat mevzuubahistir) esnayı tadilde derhatir edilmemiş olan diğer mahzurat ve müşkülâtı mühimmeyi tevilit etmiştir. Şöyleki, muaddel yedinci ve otuz beşinci maddeler icabınca hakkı fesih kemakân hukuku mukaddese padişahiden ise de bu hakkın istimali ilâve olunan kuyud ile kesbi taazzür etmiştir. Çünkü hakkı feshin istimal olunabilmesi için *evvelâ* heyeti vükelânın istifa etmesi *saniiyen* anın yerine gelecek heyeti vükelânın heyeti müstafiyenin fikrinde ısrar eylemesi *salisen* heyeti âyanın istihsalı muvafakati icap etmektedir. Bu şurutu sülâsenin husulü bazı ahvalde müşkül belki müstahil olduğu derkârdır. Bir maddel mühimme ve müstaceleden dolayı heyeti vükelâ ile Meclisi Mebusan arasında ihtilâf tahaddüs edip de her iki taraf içtihadlarında ısrar ettiği halde heyeti vükelânın istifasile yeni bir heyeti vükelânın teşekkülüne o maddel mühimme ve müstacelenin her vakit tahammülü olup olamayacağı cayı teemmül bulunduğu gibi ikinci heyeti vükelânın bazı esbab ilcaatile tehhürü teşekkülü ile o aralık menafîl vataniye ile gayri kabili telif bir buhranı medidin tekevvünü ihtimali dahi nazarı dikkatten dūr tutulmamak ıktiza eder. Bu ihtimalâtta maada ikinci heyeti vükelânın heyeti müstafiyenin reyini tasvip ve bunda ısrar ettiği halde heyeti âyanın feshe muvafakat etmemesi imkânı da pişî teemmüle alınacak olursa Devlet ve memleketçe fevkalâde halzi ehemmiyet ve müstaceliyet bir maddel muhtelifünfihanın halinde tesadüf olunabilecek müşkülât ve tehhüratın ve bundan vatana terettüp edebilecek mazarratın ehemmiyeti teslim edileceği bedihidir. İste bu gibi ihtimalât ve mülâhazata binaen salifüz-zikir maddelerdeki kuyudu munzamanın menafîl vataniyeye evfak surette tadil lâbüddür. Sureti tadile gelince beyana hacet olmadığı üzere iki taraf beyninde bir ihtilâf zuhurunda üçüncü bir tarafın *hakem* ittihazi lâzımgelir. Heyeti vükelâ ile Meclisi mebusan arasında zuhur edebilecek ihtilâfın halline *heyeti âyanın hakem* ittihazi hatıra gelebilirse de bu salâhiyetin Heyeti Âyana itası bazı ahvalde mahzurdan sâlim olmayacağı izahtan müstağni bulunduğu gibi kuvvel icralıyeye ile kuvvel teşriyeye bey-

Milletvekilleri Meclisinin Kanunu Esası Encümeni tarafından ufak bir değişiklik ile kabul olunan tadil teklifinin 14 Aralık 1327 (27 Aralık 1911) çarşamba günü Mebuslar Meclisinde müzakeresi kararlaştırılmış ve fakat muhaliflerin toplantıya iştirak etmemeleri dolayısıyla nisabı içtima hasıl olmadığından, müzakere 17 Aralık 1327 cumartesi günü kablezahr saat on buçuğa talik edilmiştir. Mebuslar Meclisinin 17 Aralık 1327 (30 Aralık 1911) cumartesi günkü sabah oturumunda, toplantıya İttihat ve Terakki fırkasından gayri Milletvekillerinin iştirak etmemeleri dolayısıyla nisabı içtima yine hasıl olamamıştır. Kanunu Esasının muaddel otuz beşinci ve dolayısıyla muaddel yedinci maddelerinin tadili zımında hükümet tarafından yapılan teklif hakkında umumî efkârı tenvir maksadile gerek Sadrazam Saîd Paşa ve gerekse Milli Savunma Bakanı Mahmut Şevket Paşa [13] tarafından verilen izahata rağmen, koridorlarda gezmeyi ve hattâ arasına Meclis kapısından bakmayı tercih eden

ninde tevellüt edecek bir ihtilâfın faslına kuvvel tesriyenin bir rüknü olan Heyeti Âyanı hakem ittihaz etmek kuvayı Hükümet arasında muhafazası ehem ve elzem olan *tevasülün* icabatı ile de kabili telif değildir. Şu ahvale göre bir ihtilâf hudusunda hakem vazifesini kuvvel tesriye ve icrâye beyninde lâzîmülmuhafaza olan tevazüne hâlel getirmiyerek ifa ve finnetice verilecek hükmü kat'iyi Âmâlî Milliyeye tevfikân ita edecek ancak *Hükümdar* ve Millettir. Binaen Âlâzâlik Heyeti Vükelâ ile Meclisi Mebusan arasında bir ihtilâf tekevvün edip te her iki taraf içtihadında ısrar ettiği halde Hükümdar Milletın vekilleri olan Mebusanın fikrini tasvip edecek olurlarsa Vükelâ istifaya mecbur olarak Mebusanın fikrini kabul etmek sartile tesekkül edecek Heyeti Vükelâ heyeti sabıkanın fikrini tercih ve terviç edemiyeceğinden vekillerine izafeten Milletın reyî kabul ve terviç edilmiş olacağı gibi makamı hükümdarice Heyeti Vükelânın reyî billistısvap Meclisi Mebusanın feshi zarurî görülecek olursa yeniden intihabat İera edilerek tayin olunacak Mebusanın reyî kat'î addolunduğu takdirde yine bilizafe Milletın ârâsı zahir olacağından ihtilâfı vâki Âmâlî Milliyeye tevfikân halledilmiş olur. Esbab ve mülahazatı mesrûde derpiş edilerek Kanunu Esasının otuz beşinci maddesini tadilen bir lâyhâi kanuniye tanzim edilmiştir. Ancak bir senel içtimaiyede Meclisi Mebusanın bir defadan ziyade feshedilmemesi lâzîmüttemin olduğundan lâyhâi mezkûreye bu bapta bir kayıt ilâve olunduğu gibi hali harpten dolayı Meclisi Umuminin sair Devletlerce alelômum câri olduğu üzere muvakkaten tatil kesbi zaruret edecek olursa mabihüftatbik olabilmek üzere hali harpte Meclisi Umuminin muvakkaten tatilı hukuku Hazreti Padigahiden bulunduğu tasrih olunmuştur. Bir de Meclisi Mebusanın ledelıcav feshinde İktiza ederse Heyeti Âyanın reyini suale mâniî kanunî olmadığını tebyin için bir fıkra ilâvesi muvafık görünmüştür.»

[13] Bk. *Takvimi Vakayı*, dördüncü sene, sayı: 1011, 18 Kânunuevvel 1327.

muhalif mebuslar, Milletvekilleri Meclisinin toplantı salonuna girmemekte ısrar etmişlerdir.

Hükûmetin teklifini Meşrutiyet rejimile gayri kabili telif gören; memlekette 1293 hâdisesinin yeniden ihya edileceğini, Meclisin dağıtılarak memlekette istibdadın tekrar iade olunacağını ileri süren; bir zamanlar Abdülhamit II gibi müstebit bir hükümdarın başkâtipliğini ve müteaddit defalar Sadrazamlığını yapan Sait Paşa gibi bir şahsı bu gibi teşebbüslerle itham eden ve bütün bunların yanında İttihat ve Terakki tarafından takip edilmek istenen gayenin hakiki hedefini çok iyi bilen muhalifler tarafından Kanunu Esasının otuz beşinci maddesinin tadili müzakeresni sekteye uğratabilmek için nisabı ekseriyet hasıl olmamasını temin gayesile ihdas edilen bu durumu, muhaliflerin bu insidâdı müzakereye tevessül teşebbüsü, Bakanlar Kurulu tarafından yapılan bir teklifin Milletvekilleri Meclisi tarafından reddolunduğu tarzında, yani *ademi itimad* şeklinde karşılanmış ve Mebuslar Meclisinin 17 Aralık 1327 cumartesi günkü ikinci toplantısında, Sadrazam Sait Paşa, «... Hükûmetin maksadı hükûmeti meşrutayı takviye etmektir zayıflatmak değildir. Yirminci asırda meşrutiyetsiz hükûmetin kabil olamayacağı her mütefenninin indinde bir akidei sabite halini almıştır... Arzettiğimiz maddel kanuniye sırf Meşrutiyeti ihya ve takviye etmek içindir. Mademki Devletimiz Devleti Cumhuriye olmayıp Devleti Padişahidir, onun reisi olan Padişahın hakkı meşruunu vermek teklif olunuyor. Fakat bir kaç gündenberi görülen haleti ruhiye diyelim ve bugün ekalliyetin hazır olmamasına demindenberi bir hayli izahatı muknia verildiği halde yine hazır bulunmaktan ictinap olunmasına nazaran ben ve refiklerim bu hali *red* suretinde telâkki ediyoruz. Şimdi de o mülâhazayı tekrar ediyorum. Red addolunmaz diyenlere de ihtilâf addolunacağına hiç şüphe yok cevabını veririm. Binaenaleyh böyle ihtilâf mevcut oldukça ve Devleti Osmaniye de büyük büyük gavâili siyasiye altında bulundukça tabii hükûmetin millete karşı vazifesini ifa edemeyeceği bedihidir. Buna sebep olanlara mesuliyeti maneviyesini terkederek ve harisi manasib onlara da meydanı açık bırakarak memuriyetlerimizden istifa ettiğimizi zati şahaneyeye arzelyiyeceğiz, elveda efendiler» [14] tarzında beyanatta bulunarak, kabinenin iktidar mevkiinden çekileceğini bildirmiş ve neticede de aynı gün istifasını padişaha arzylemiştir.

Hükümdar, 18 Aralık 1327 (1 Ocak 1912 - 10 Muharrem 1330) tarihli hattı hümayunile yeni kabineyi kurmağa yine Sait Paşayı memur etmiş ve Sait Paşanın teşkil ederek 20 Aralık 1327 de padişahın tasvibine arzey-

[14] Bk. *Takvimi Vakayi*, sayı: 1011.

lediği yeni hükümete, Aristidi Paşa ile Emrullah Efendi müstesna olmak üzere, eski kabine üyeleri tamamen dahil olmuşlardır.

Kanunu Esasinin hükümleri dairesinde teşkil edilen ve fakat yine aynı kanunun hükümleri dairesinde Milletvekilleri Meclisinde programını okuyarak onun güven oyunu kazanmaya lüzum görmeyen yeni kabine, Mebuslar Meclisinin 21 Aralık 1327 (3 Ocak 1912) çarşamba günkü oturumunda, Esas Teşkilât kanununun muaddel otuz beşinci maddesinin tadili meselesini yeniden ileri sürmüştür. Müzakere sırasında söz alan Sadrazam Sait Paşa, mezkûr maddeyi tadil teklifinin kabulünü yeni kabine-nin de Milletvekilleri Meclisine teklif eylediğini dermeyan ederek mese-lenin hukukî cephesini şu şekilde izaha çalışmıştır: «Efendiler, Meclisi Mebusanın 14 Aralık 1327 çarşamba günü cereyan etmiş olan müzakerati neticesinde sabık kabinenin Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesine it-halini teklif ettiği tadil 17 Kânunuevvel 1327 cumartesi günü sair umu-ra takdimen müzakereye karar verilmişti. Yevmi mezkûrda sabık kabine mecliste ispatı vücut etmiş olduğu halde Hürriyet ve İtilâf fırkası âza-sile müstakillerin müzakereye iştiraktan bir tarîki fevkalâde ile müker-teren imtina etmeleri tadil teklifinin bir sureti aleniyede reddini istilzam ve Meclisi Mebusan ile o kabine beyninde sarîh bir ihtilâf tevlit eylemiş olduğundan... Kanunu Esasî mucibince zatı hazreti padişahiye istifasını takdim etmiş idi. Bu kere teşekkül eden yeni kabine dahi siyâseti esasiye-ye taallûk eden hususatin ehemmiyeti ve vacibâtı meşrutiyetten olarak her devleti meşrutada lâbûd ve muhterem addolunan ve zâtı hükümdarının hukuku teşriye ve siyasiyesinin levâzımı gayri müfâarakasından bulunan hakkı feshi fiilen işkâl ve belki de mümteni bir hale vazeden otuz beşinci maddenin bervechî teklif tadilini kemali ehemmiyetle iltizam ve bu bapta ısrar ediyor... Zatı hazreti hükümdarının umuru teşriye ve siyasiyei dev-lete iştiraki Padişahî olsun, cumhûrî olsun bilcümle hükûmâtı meşrutada olduğu gibi ancak hakkı fesihden ibaret bulunmasına nazaran bu hakkın fiilen mümteni bir hale getirilmiş olması ve takyidâtı gayri lâzime ile tazyik edilmesi adli kuvâ beynindeki nisbeti makuleyi esasından ihlâl ediyor... Efendiler, dört sene müddet millet namına elli bin kişi tarafın-dan müntahap olan bir mebus gerek umuru teşriiyede gerek umuru siya-siyei devlette müessir bir kuvveti haiz olduğu halde otuz beş milyon Os-manlının padişahı ve üç yüz milyon müslümanın halifesi bulunan zatı hazreti şehri yârinin ne umuru teşriye ne umuru siyasiyei devlete işt-i- rak edememesi gibi bir garâbeti havî ve hayatı meşrutiyeti memleket için pek büyük mazarrati dâî olan madde mezkûrenin lüzumu tadili pek be-dihîdir. Ve zaten hiç bir hükümeti meşrutada Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesine ilâve olunan öyle kayıtların bulunmaması da bizde mev-

cut olan şu garâbetin derececi fevkalâdesine açık bir delildir. İşte bu hale âcilen nihayet verilmek ve bunun için padişah hazretlerinin hakkı meşruları münhasıran kendi ellerine iade ve teslim olunmak ve meşrutiyetinizi o takım kayıtların maruz bulundurduğu hatrı azimden kurtarmak âcilen elzem olduğundan tadil teklifinin kabulünü yeni kabine dahi Meclise teklif ediyor.»

Sadrazamın bu izahatını müteakip Kanunu Esasî Encümeni mazbata muharriri İsmail Hakkı bey de kabinenin teklifini destekliyecek şekilde beyanatta bulunmuş [15] ve hükûmetin bu teklifine muhalif olanlar da, kabine tarafından yapılan bu tarzda bir tadil teklifinin Anayasaya uygun bulunmadığını, keyfiyetin gayri kanunî ve Esas Teşkilât kanununa muhalif olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ezcümle muhaliflerden Aydın Milletvekili Sıtkı Bey, keyfiyeti muhtelif cephelerden inceliyerek hükûmetin ve Kanunu Esasî Encümeni mazbata muharririnin sözlerini tenkit ve redde çalışmıştır. «... İsmail Hakkı Bey, Kanunu Esasinin kanun dairesinde tadili teklifine irtica ve istibdat demeye hayret ediyorum dedi... Maatteessüf hali hazırdaki tadilin Kanunu Esasiye muvafık olmıyarak Meclise geldiği iddiasında bulunuyorum» diyen Sıtkı Bey, bu uygunsuzluğu muhtelif sebeplere dayanarak tebarüz ettirmek istemiştir. Aydın Milletvekiline göre, her şeyden evvel, Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesine uygun bir tarzda hareket edilmemiştir; zira, Sait Paşa tarafından teşkil edilen birinci kabine ile 18 Aralık 1327 tarihinde yine onun tarafından kurulan ikinci kabine haddi zatında aynı şeylerdir; Mebuslar Meclisine ikinci kabine namı altında yine eski Bakanlar gelmiştir. Bu durum karşısında, ikinci Sait Paşa hükûmetinin yeni bir kabine olarak kabul edilmesine imkân yoktur; müzakeresine girilen Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesinin tadili keyfiyetinin ancak birinci defa olmak üzere Mebuslar Meclisinde müzakere olunduğu şeklinde telâkki edilmesi lâzımdır. Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesinde bahis mevzuu olan kabinelerin yekdiğerinden ayrı telâkki edilerek her birinin başka başka Bakanlardan tereküp etmiş olması icap etmektedir. Binaenaleyh, ikinci kabinenin aynı Bakanlardan tereküp etmek üzere yine Sait Paşa tarafından teşkil edilmesi Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesine muhalif bir durum yaratmaktadır. İşte bunun içindir ki, Aydın Milletvekili, «Kanunu Esasinin mer'î olan otuz beşinci maddesinin gösterdiği şekilde yürünmediğinden dolayı yani eski heyeti vükelânın Meclise gelmiş olduğunu gördüğümüzden dolayı bunu Kanunu Esasiye muhalif telâkki ediyoruz ve Kanunu Esasiye muhalif

[15] Bk. *Meclisi Mebusanın zabıt ceridesi*, birinci devre, dördüncü sene, otuz ikinci ictima, s. 672-680.

olarak vukubulan her bir hareketi darbei hükümet addediyoruz» diyerek, Sait Paşa kabinesinin hareket tarzını evvelâ bu cepheden tenkit eylemiştir.

Bundan başka, muhaliflere göre, bu hareket tarzının Kanunu Esasiye uygun bulunmadığını gösteren diğer bir nokta daha mevcuttur; o da, ikinci kabinenin Milletvekilleri Meclisinin itimat reyini almadan icrayı hükümete başlamış olmasıdır. Nitekim, Aydın Milletvekili Sıtkı Bey bu noktaya da temas ederek keyfiyeti şu şekilde izah eylemiştir: «... Farzedelim ki... Bugün karşımızda ayrı ayrı zevattan mürekkep ve aynı içti-hadı memleketin menafiine muvafık görmüş bir heyet karşısında bulunuyoruz... Bu heyeti muhteremei vükelâ bu kürsüde söz söylemeye sahip olmak için, burada bir hakkı kelâma nail olabilmek için padişahımızın kendilerine itimat ettiğini söylemesini müteakip Millet'in de itimadını almak mecburiyetindedirler. Efendiler, heyeti vükelâ bu kürsüde hakkı kelâma malik olmak için Hazreti Padişahın kendisine tevdi etmesine igtiraren yapacağı hattı hareketi buraya gelip Milletvekilleri muvacehesinde serd ve beyan edecek andan sonra itimat istiyecek, mazharı itimat olmazsa avdet edecek, Padişahına Padişahın emniyeti şahanelerine teşekkür ediyorum fakat Millet bana emniyet etmedi ben bu vazifeyi ifa edemem diyecek... Heyeti hazırai vükelâ evvelki arzettiğim esbabı makule mevcut olmaksızın yani kanunun tarifi dairesinde teşekkül etmiş bir ikinci heyeti vükelâ olduğu halde şu veçhile bizden itimat aldıktan sonra teklifi ortaya sürmek lâzımgelirdi. Bunu da yapmaksızın, hakkı kanunisi olmaksızın, bu kürsüde hakkı kelâmı olmaksızın Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesinin tadilini teklif ediyoruz demeye cesaret Kanunu Esasinin ruhuna, metnine muhalif bulunduğundan dolayı bunu da biz bir darbei hükümet addediyoruz.»

Muhalifler, nihayet, nizamnamei dahilinin hükümlerine de aykırı hareket edildiğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim, Aydın mebusu Sıtkı Bey, beyanatında bu noktaya da işaret ederek, keyfiyeti: «... Heyeti vükelâ aynen kanunun tarif ettiği veçhile teşekkül etmiş, yeni heyeti vükelâ olmuş ve başka başka zevattan mürekkep ve Padişah hazretlerinin itimadına mazhar olarak buraya gelmiş, Millet'in de itimadını almış olsa bile andan sonra vaki olan teklifi nizamnamei dahilimizin yirmi sekizinci maddesi mucibince muamele görmek lâzımgelirdi. Çünkü evvelki muameleyi ret farzettiğine göre ve bugün ikinci müzakere karşısında bulunduğumuza nazaran söylüyorum, iki ay sonra mevkiî müzakereye koydurmak salâhiyetini haizdir. İki aydan evvel ve Meclisin ruznamei müzakeresine tahakküm ederek kanunun iki aydan evvel müzakere edilmez diye men' ve nehy ettiği maddeyi iki ay evvel ruznamei müzakereye koyduruyor. Ma-

atteessüf bizi de bugün ister istemez bu madde hakkında söz söylemeğe mecbur ediyor. İşte biz bunu da üçüncü darbei hükümet telâkki ediyoruz» [16] tarzında tebarüz ettirmiş ve Kanunu Esasinin muaddel otuz beşinci maddesile Padişahın Milletvekilleri Meclisini fesih salâhiyetine konan tahdîtlere de temas ederek bu hususta şunları söylemiştir: Padişahın fesih salâhiyetini, ancak, «otuz üç senelik medîd bir tecrübe neticesinde takyid ettik. Tam otuz üç sene geçirdiğimiz acı tecrübe bu maddei kanunıyenin Meclisi Mebusanı feshedebilmekliğı bir çok kuyud ve şüruta tâbi olmasına lüzum gösterdi. Tam otuz üç senedenberi çektiğimiz istibdad bu kaydı koymak için bizi tazyik etti, cebretti».

Mesele, muhaliflerin de iştirak eylesine rağmen her türlü nizam ve ahenkten mahrum ve en ağır kelimelerin teati edildiğı bir yer haline gelen Milletvekilleri Meclisinde on gün kadar süren çok uzun ve çok şiddetli münakaşalara sebebiyet vermiştir. Nihayet, 31 Aralık 1327 cumartesi günkü oturumda, evvelâ bu husustaki müzakerenin kâfi olduğuna dair verilen tahrir reye konmuş ve neticede iki yüz otuz altı mevcudun yüz kırk biri lehte, seksen dokuzu aleyhte oy vermiş ve altı kişi de müstenkif kalmıştır. Bunun üzerine, «Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesinin Kanunu Esasî Encümeni tarafından vaki olan tadil veçhile tayini esami ile reye konulması» teklif edilmiş ve Anayasanın otuz beşinci maddesinin tadiline dair teklif olunan lâyihanın yüz yirmi beş kişi lehinde yüz beş kişi de aleyhinde oy vermiş ve dört Milletvekili de müstenkif kalmıştır. Aynı zamanda İttihat ve Terakkinin Milletvekilleri Meclisinde ne kadar kuvvetten düştüğünü de ifadeden hali kalmıyan bu duruma göre, otuz beşinci maddenin tadili hususunda tahakkuku elzem bulunan üçte iki ekseriyet hasıl olamadığından, ikinci Sait Paşa kabinesi tarafından vaki tadil keyfiyeti Mebuslar Meclisi tarafından reddedilmiş bulunmaktadır.

Bu vaziyet karşısında, İttihat ve Terakki fırkasının istediğı gayenin tahakkukuna hiç bir engel kalmamıştır; yapılacak tek bir şey vardır, o da Kanunu Esasinin muaddel otuz beşinci maddesi tarafından Padişaha tanılan fesih salâhiyetini Hükümdara kullandırtmaktır. Netekim, neticede bu da olmuş ve Milletvekilleri Meclisinin 5 Ocak 1327 tarihli oturumunda İçişleri Bakan Vekili ve aynı zamanda Adalet Bakanı ve Danıştay Başkanı Memduh Bey tarafından okunan 5 Ocak 1327 (18 Ocak 1912 - 28 Muharrem 1330) tarihli «Kanunu Esasinin yedinci maddesi ve meclisi âyanın reyî muvafakati mucibince heyeti hazırai mebusanın feshini ve tarihi feshinden itibaren üç ay zarfında heyeti cedidei mebusanın

[16] Bk. *Meclisi Mebusanın sabit ceridesi*, 22 Kanûnuevvel 1327, s. 687.

bilintihap içtimainı irade ettim» [17] tarzındaki bir İradei seniye ile Milletvekilleri Meclisi dağıtılmış ve durum bir «Beyannamei resmi» ile de efkârı umumiyyeye arz olunmuştur [18].

5 Ocak 1327 tarihli İradei Seniye ile Mebusan Meclisi dağıldıktan sonra yine aynı İradei Seniye icabı teşrii seçimlerin hazırlıklarına da başlanmıştır. Umumi seçim sonunda teşkil olunan ve İttihat ve Terakki fırkasının kuvvetli bir çoğunluğuna dayanan, muhalif ancak bir kaç mebusu ihtiva eyleyen yeni Milletvekilleri Meclisi, 5 Nisan 1328 (18 Nisan 1912) perşembe günü için ilk oturumunu yapmağa davet olunmuş ve Meclis, mezkûr tarihte, Hükümdarın Sadrazam Sait Paşa tarafından okunan nutkile açılmıştır. Nutkunda, «her memlekette Meşrutiyetin feyizbahş ve müsmir bir surette istikrar ve inkişafı kuvvei teşriiye ile kuvvei icraiye beyninde adil ve muvazenenin tesbit ve teminine mevkufl bulunmasına ve bu ümniyenin husulüne sâî olan hükûmetle kuvvei teşriiye arasında ihtilâf vukubulmasına mebnî Kanunu Esasi mucibince Meclisi Mebusanın feshini irade etmiş idim. Yine Kanunu Esasi ile muayyen olan müddet zarfında intihabatı cedide icra edilerek bugün Meclisi Millinin küşadına bilûtfihitaâlâ muvaffakiyet hasıl oldu ve bu münasebeti hayriye ile de Cenabı Hakka hamdü senâ eder ve cümlenize beyanı hoş amedi eylerim...» tarzında kullandığı kelimelerle Mebusan Meclisinin dağıtılmasında âmil olan sebebi izah eden, Kanunu Esasinin muaddel otuz beşinci maddesinin tadili hususunda evvelce Milletvekilleri Meclisi tarafından izhar olunan endişelerin isabetsizliğini ispata çalışan veya çalıştırılan [18] ve maka-

[17] Bk. *Takvîmî Vakayî*, 7 Kânûnusani 1327, sayı: 1028.

[18] Beyanname şu şekilde kaleme alınmıştır: «Usulü Meşrutiyetin esası kuvvei icraiye ve teşriiye beyninde tevazünü tammın mevcudiyeti vâhidi hemâharın hukukuna tecavüz etmemesi maddeleri olup Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesi ise bu muvazeneğe mâni ve Heyeti Vükelâyı Heyeti Mebusanın tahtı hükmünde tutmağa müsait olduktan başka saltanatla idare olunan devletlerin kâffesinde Meclisi Mebusanın feshiyle indeliktiza ârâyı Millete müracaat olunması makamı hükümdarınin hukuku müstakillesinden madut ve Hükümeti Cümhuriyede dahi Reisi Devlet aynı hukuku halz olduğu halde zikrolunan otuz beşinci madde fesih hususunda hakkı saltanatı kuyudu şedide ile tahdit etmiş ve o kuyudun bir kısmında ise kabiliyeti tatbikiye mütaazzir görülmüştür. Bu hallerin mahaziri mütenevvi ise de ezcümle salâhiyeti tabiiyeti halz ve memleket için de âzâmı ihtiyacat olan bir Hükümetin vücudunu ıskâl ettiğinden mezkûr maddenin tevazünü kuva kaldei tabiiyesine ircainâ ânen fânen lüzumu kavi hissedilmiş ve bunun vücubu mutlaka ise evvelce her fırka ve hizip tarafından teslim olunmuştu. Sair düveli meşrutada Meclisi Mebusanın feshi Vükelâ ve Mebuseyn beyinlerinde ihtilâf vukuile meşrut olmayıp onların Kanunu

mını İttihat ve Terakki fırkasına borçlu bulunduğunu hiç bir suretle unutmaması lâzımgelen Padişah, «... Meşrutiyeti idarenin mâbihülkuvâmı olan Kanunu Esasinin ihtiyacı memlekete göre ikmâli tadilâtı birinci derecede ehem ve elzemdır. Meclisinizin evveleminde bu cihete sarfı ihtimam etmesini ve tevdi olunacak kavanin lâyhalarının sürati tetkik ve tasdikini ve bunların hîni müzakeratında geçirilecek her dakikanın hayatı millette pek kıymettar olduğunun nazarı ehemmiyetten dūr tutulmamasını hamıyyeti vataniyenizden beklerim...» [19] tarzındaki cümleleriyle de, Kanunu Esasinin memleketin ihtiyaçlarına göre tadili lüzumuna da işareti ihmal eylememiş veya böyle bir işaretin kendisine yaptırılması lüzumu unutulmamıştır.

Yeni Milletvekilleri Meclisinin açılmasını müteakip, Sadrazam Sait Paşa, Mebusan Meclisi başkanlığına hitaben gönderdiği 28 Nisan 1328 tarihli yazısında, «Kanunu esasinin otuz beşinci ve yedinci ... maddelerinin tadilâtına ait teklifat ile esbabı mucibe mazbatasının bir kıt'a nüshai matbuası meclisi vükelâ kararile leffen sıvabı âlilerine irsal kılındı efendim» diyerek, Anayasanın tadili meselesini yeniden ileri sürmüştür. Hükûmet tarafından teklif olunan tadil lâyihasına göre, Kanunu Esasinin *otuz beşinci* maddesi «vükelâ ile heyeti mebusan arasında ihtilâf olunan

Esaslerinde hakkı fesh sureti mutlakada mezkûr iken bizde yine ihtilâf şartı ibka olunarak yalnız Kanunu Esasinin otuz beşinci maddesinde kuvvel icrâiyeye pek ziyade irası zaaf eden kuyudu ref için Meclisi Mebusana bir sureti tadiliye teklif etmiş idi. Bu teklif muhalifler tarafından insıdadı müzakere tarikile mükerreren reddolunarak bu suretle Hükûmetle Meclis arasında ihtilâf hâdis olması üzerine Heyeti Vekile istifa ve heyeti cedide dahi teklifi mezkûrda ısrar eyledi. Bunun üzerine Meclisi Mebusanda cereyan eden müzakeratı ahire neticesinde ekseriyeti ârâ teklifi vakii kabul etmişse de Kanunu Esasi tadilâtında sülûsanı ekseriyet şart olmasına ve muhalifeynin muhalefetleri tadilâtı matlûbenin kabulü için lâzımgelen sülûsanı ekseriyeti mürettebeyi de hasıl edememesine mebni Kanunu Esasîde mestur olduğu üzere Heyeti Cedidei Mebusan üç ay zarfında bilintihap içtima etmek üzere heyeti hazıral Mebusanın feshi hakkında tarafı eşrefi Hazreti Padişahiden ısdar buyurulan Hattı Hümayunla ve kanunu mezkûrun yedinci maddesinde muharrer olduğu vechile *Meclisi Âyanın reyî taleb* buyurulmuş idi. Meclisi mezkûr ekseriyeti azıme ile reyî muvafık ita ederek keyfiyeti bâ arızal cevabiye huzuru Âlî Hazreti Padişahıye arzettiğinden heyeti hazıral Mebusanın feshine ve yeni Meclisi Mebusanın üç ay zarfında bilintihap içtimasına İradei Seniyei Hazreti hükümdarı şeref müteallik buyurularak icabı icra kılınmış ve usulü vechile hemen intihabata ibtidar olunması bilûmum vilâyata ve elviyei gayri mülhakaya bildirilmiştir» (Bk. *Takvimi Vakayi*, 7 Kânunusani 1327, sayı: 1028).

[19] Bk. *Takvimi Vakayi*, 7 Nisan 1328, sayı: 1105.

maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyeti ârâ ile ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdili veyahut müceddeden ve üç ay zarfında intihap olunmak üzere heyeti mebusanın feshi hukuku padişahî cümlesindedir» şeklini almakta; *yedinci* maddedeki «... Otuz beşinci madde mucibince Meclisi Mebusanın üç ay zarfında intihap olunup içtima etmek şartile ve heyeti âyanın muvafakatile ledeliktiza feshi» fıkrası kaldırılarak yerine «... Ledeliktiza Meclisi Mebusanın feshi ve müddeti içtimaiyenin tecili... hukuku mukaddesei padişahidendir» fıkrası konmaktadır.

Kabine tarafından Kanunu Esasi maddelerinin değiştirilmesi hususunda yapılan tadil teklifi Mebusan Meclisinin Kanunu Esasi Encümenine havale olunmuş ve Encümen de bu muhtelif maddelerden yedinci ve otuz beşinci maddelerde bazı değişiklikler icra ederek bunları şu şekilde Milletvekilleri Meclisinin tasvibine arzylemiştir: «Yedinci madde — ... Otuz beşinci madde mucibince heyeti mebusanın ledeliktiza feshi ve müddeti teciliye ve tatiliyenin mecmuu müddeti içtimaiyei seneviyenin nısfını tecavüz etmemek ve o senei içtimaiye zarfında müddetini ikmal eylemek üzere tecil ve tatili... hukuku mukaddesei padişahidendir. Otuz beşinci madde — Vükelâ ile heyeti mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyeti ârâ ile ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdili veyahut müceddeden ve dört ay zarfında intihap ve içtima olunmak üzere heyeti mebusanın feshi hukuku padişahî cümlesindedir. Fakat heyeti cedidei mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclisi Mebusanın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır.»

Kanunu Esasinin muhtelif maddelerinin tadili keyfiyeti Milletvekilleri Meclisinde müzakere edilmiş; Kanunu Esasi Encümeni mazbata muharriri İsmail Hakkı Bey bu hususta uzun uzadıya izahat vermiş; keza Sadrazam Sait Paşa da bilhassa muaddel otuz beşinci maddenin tadili hususunda âmil olan sebepleri tebarüz ettirmiştir [20]. Neticede, zaten İttihat ve Terakki fırkasının mutlak bir çoğunluğuna dayanan Milletvekilleri Meclisi, bu fırkanın istediği ve arzu ettiği şekilde bu tadil tekliflerinin hepsini 11 Haziran 1328 tarihli oturumunda kabul etmiştir [21].

[20] Bk. *Meclisi Mebusanın zabıt ceridesi*, 9 Haziran 1328.

[21] Mebuslar Meclisi tarafından Kanunu Esasinin muhtelif maddelerini tadil zımında kabul edilen bu lâyiha, muhtelif sebepler dolayısıyla, ancak 12 Mayıs 1330 da Ayan Meclisi tarafından tasvip ve 15 Mayıs 1330 da da tasdikî Aliye İktiran ederek kesbi kat'iyet edebilmıştır.

II

7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisine ve onun muaddel şekillerine göre Devlet Başkanının Milletvekilleri Meclisini fesih salâhiyetinin geçirdiği muhtelif gelişme safhalarına temas ettikten sonra, bu salâhiyetin tatbikat sahasındaki durumunu da tebarüz ettirmek lâzımdır. Bu salâhiyet, acaba, Anayasa tekniği bakımından, kendisinden beklenen neticelerin tahakkuku ile hemâhenk bir bünye iktisap edebilmiş midir? Eğer edememişse bunun âmilleri nelerdir?

Her şeyden evvel, Anayasanın Devlet Başkanına tanıdığı Milletvekilleri Meclisini dağıtabilmek salâhiyetinin, 1293 Kanunu Esasisinin ilânını müteakip, müstebit bir hükümdarın her türlü tenkit ve muahazeden uzak bir idare tarzının teessüsüne hizmet gayesile kullanıldığını söylemekliğimiz icap eder. Netekim, 1293 harbindeki muvaffakiyetsizlikler dolayısıyla iktidar mevkiinde bulunanların idare tarzını çok ağır surette tenkit cesaretini gösteren ilk Mebusan Meclisi, 28 Haziran 1877 de, ancak bu cüretinin bir cezası olmak üzere ve böyle bir tenkit havasını izale gayesile Devlet Başkanı tarafından dağıtılmıştır. Keza, Ocak 1878 de toplanan ikinci Mebusan Meclisi de, 13 Şubat 1878 de, yine iktidar mevkiinde bulunanların hareket tarzını şiddetle tenkidin bir cezası olmak üzere dağıtılmış ve tâ ikinci meşrutiyetin ilânına kadar da böyle bir teşekküle Devlet mekanizması içinde hiç bir yer verilmemiştir.

1293 Kanunu Esasisinde gerek 1325 de ve gerekse bilhassa 1328 de yapılan değişiklikleri müteakip, Devletin esas salâhiyetleri yekdiğerinden ayrılarak bunların ifasını mümkün kılacak organlar arasında bir vazife ve salâhiyet taksiminin yapılmasına, siyasî kuvvet ve salâhiyetlerin birbirinden tefrik olunarak ayrı ayrı organlara tevdi kılınmasına, bunlar arasında karşılıklı bir çalışma birliğinin tahakkukunu mümkün kılacak esasların vazolunmasına, Devlet Başkanına fesih salâhiyetinin yine tanınmış bulunmasına rağmen, bütün bu temas ettiğimiz hususların normal şartlar dahilinde tahakkuk edebildiklerini söylemeye de imkân bulunmamaktadır.

Her şeyden evvel, Devlet Başkanının Milletvekilleri meclisini dağıtabilmek salâhiyeti siyasî partilerin normal esaslar dahilinde faaliyetini, Milletin hükümranlık haklarına iştirakini, temsili rejimin tahakkukunu, hürriyetin teessüsünü, seçim serbestisini mümkün kılan ve bu tarzdaki esaslara dayanan bir sistemin zarurî bir neticesi olduğuna ve ikinci Meşrutiyet devrinde de bu esaslardan hiç birinin tahakkuku mümkün kılınmadığına göre, Devlet Başkanına tanılan fesih salâhiyetinden beklenen müsbet ve müsmir neticelerin elde olunabilmelerini düşünmek her halde

tuhaf bir şey olur. Bu bir hakikat olmakla beraber, 1325 deki tadilâtı müteakip cereyan eden hâdiselerin seyri gözönünde tutulacak olursa, bu salâhiyetin müteaddit defalar istimal olunduğu da görülmektedir. Fakat şunu da ilâve edelim ki, bu kullanma keyfiyeti tamamen başka gayelerle vukubulmuş; bu salâhiyet politika ihtiraslarının tatminini mümkün kılacak, iktidar mevkiinde bulunanların makamlarını muhafaza edebilmelerine hizmet edecek bir vasıta olarak karşılanmıştır.

Nitekim, 16 Eylül 1327 tarihli hattı hümayunla Sait Paşanın Sadaret makamına getirilmesinden sonra ve hattâ daha evvel İbrahim Hakkı Paşa kabinesi zamanında, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mebusan Meclisinde kendi içinden kendisine karşı zuhur eden muhalefeti bertaraf edebilmek hususunda, yegâne çareyi, Milletvekilleri Meclisini dağıtmakta, teşriî seçimlerin yenilenmesini mümkün kılacak imkânların yaratılmasında, iktidar mevkiinde bulunmanın faydalarından istifade ederek seçimlere müdahale eylemekte ve bütün bunların neticesi olarak da, muhalifleri bertaraf ederek, onların seçilmemelerini mümkün kılarak, kendisine yeni, mütecanis ve kuvvetli bir ekseriyet temininde aramış ve neticede buna da muvaffak olmuştur. Keza, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi de, İttihat ve Terakki Cemiyetinin seçimlerde hükümet otoritesinden faydalanarak kazandığı muvaffakiyeti ve bu suretle bu cemiyetin kuvvetli ekseriyetine dayanan Mebusan Meclisini bertaraf edebilmek için, Milletvekilleri Meclisinin 23 Temmuz 1328 tarihli oturumunda hakkında izhar eylediği güvensizlik oyuna rağmen, istihsaline muvaffak olduğu İradei Seniye ile Mebusan Meclisini dağıtmıştır. Nihayet son Osmanlı Hükümdarı Vahidüddin de, sırf İttihat ve Terakkinin nüfuzundan kurtulabilmek gayesile, bu fırkanın çoğunluğuna dayanan Milletvekilleri Meclisini bertaraf etmek istemiş ve 21 Aralık 1334 tarihli İradei Seniye ile de bu arzunu Tefvik Paşa kabinesine is'af ettirtmiştir.

Kısaca, 7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisine ve bunun muaddel şekillerine göre Devlet Başkanına tanılan Milletvekilleri Meclisini fesih salâhiyeti, hangi şekle mütalâa edilirse edilsin, Osmanlı Devletinin inkırazına kadar, hâdiselerin mahiyetine ve cereyan tarzına göre, bazan doğrudan doğruya Devlet Başkanının otoritesini her şeye hâkim kılmak ve bazan da iktidar mevkiinde bulunan Parti liderlerinin makamlarını muhafaza edebilmelerini imkân dahiline sokmak gayesile kullanılmıştır. Bu salâhiyet, 7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisinin mevcudiyetini muhafaza edebildiği müddet zarfında, hiç bir zaman, Anayasanın hükümleri meyanında yer almasında âmil olan esas gayeleri tahakkuk ettirebilecek bir bünye iktisap edememiş, bu tarzda bir rol oynamaya muvaffak olamamıştır.